

Doporučená literatura

- **Schwanitz. 1969. Vývoj kulturních rostlin. SZN, Praha.**
- **Pecharová, Hejný. 1993. Botanika I.**
- **Guarino et al. 1995. Collecting Plant Genetic Diversity. CAB International (IPGRI, FAO, IUCN). 748 pp.**
- **Chloupek. 2000. Genetická diversita, šlechtění a semenářství. 2. vydání, Academia, Praha.**
- **Primack, Kindlmann, Jersáková. 2001. Biologické principy ochrany přírody. Portál, Praha.**
- **Fáberová. Historie a současný stav práce s genofondy v ČR. 2002. Sborník referátů ze semináře konaného 11.11. 2001 ve VÚRV, pracoviště Olomouc.**

Fytogenofond

- **„sensu stricto“**

unikátní typ genetické struktury určitého taxonu, nejčastěji druhu

- **„sensu lato“**

taxonomické bohatství květeny určitého území (rody, druhy, ...)

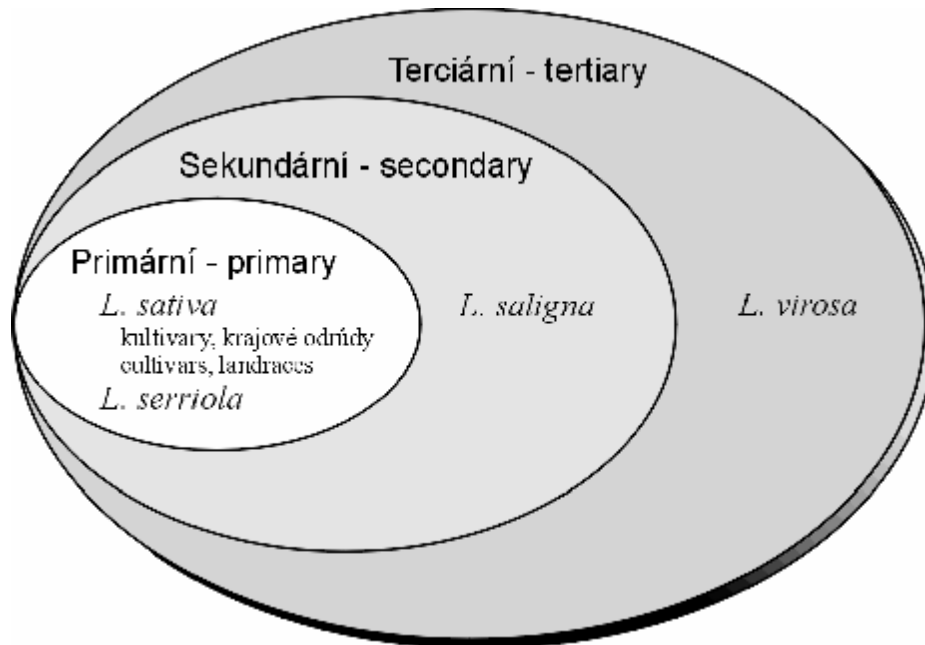
- **PROČ CHRÁNIT GENOVÉ ZDROJE?**

GZ rostlin jsou nenahraditelné a rozhodující nejen pro další šlechtění zemědělských plodin, ale i pro zachování a rozšíření druhové a odrůdové diverzity v zemědělství, tvorbu krajiny a omezování negativních vlivů zemědělství na životní prostředí ...

Fytogenofond (genový pool)

- značí zásobu genů přístupných ke vzájemné genetické výměně v daném čase, dostupných pro šlechtění určitého druhu
- geny uvnitř druhu
- geny z planě rostoucích příbuzných druhů, které lze přenášet křížením

- 1971 – J.R. Harlan, de Wet
- rozdělení GP dle praktické šlechtitelské využitelnosti a botanické příbuznosti:
- primární GP1 – šlechtitelské linie a odrůdy, krajové formy, plané druhy, pravidelně křížitelné
- sekundární GP2 – příbuzné druhy, genový tok možný, ale pokles fertility potomstva
- terciární GP3 – hybridy s GP1 anomální, letální nebo neplodní

příklad: kategorizace planých druhů rodu *Lactuca* L. do genových poolů

Využití fytofenofondu

- Základní a aplikovaný výzkum
- Biotechnologie
- Fytofarmacie
- Zušlechťování a šlechtění
- Nové odrůdy, plodiny a nové surovinové zdroje
- Alternativní zemědělství
- Lesnictví
- Ochrana a tvorba krajiny
- Trvale udržitelný rozvoj

Měli bychom přijmout zásadu, že svoboda každého jednotlivce končí nejen tam, kde začíná svoboda druhého, ale také tam, kde dochází k ničení přírody. Žijme tak, abychom při uspokojování svých potřeb neomezovali práva těch, co přijdou po nás."
(Josef Vavroušek, 1994)

Obory ochrany fytogenofondu

- Ochrana fytogenofondu a trvale udržitelný rozvoj
- Strategie a plánování ochrany fytogenofondu
- Sběr informací a dat, zpřístupnění databází (*Lactuca* (ILDB))
- Rovnováha mezi *ex-situ* a *in-situ* metodami
- Aplikovaná konzervační biologie (reprodukční biologie, management malých populací a společenstev, biologie semen a pylu, přesevy a množení)
- Sběrové a pěstební techniky
- Technologie genetických bank
- Technologie kolekcí *in vivo* (polní kolekce, botanické zahrady)
- Mezinárodní spolupráce, globální systémy a finanční zdroje (ústřední instituce, internet)
- Ochrana fytogenofondu a ochrana práv na genové zdroje

Biologická diverzita a její význam

- „bohatství života na Zemi, miliony rostlin, živočichů a mikroorganismů, včetně genů, které obsahují a složité ekosystémy, které vytvářejí životní prostředí“
Světový fond ochrany přírody (WWF, 1989)
- biologickou diverzitu lze definovat jako všechny varianty a variabilitu existující mezi živými organismy v ekosystému, kde tyto organismy žijí
- biologická diverzita zahrnuje tři úrovně: genetickou, druhovou, na úrovni společenstev a ekosystémů
- Konference OSN o životním prostředí a rozvoji (UNCED) (Brazílie, Rio de Janeiro, 1992)
- Úmluva o biologické rozmanitosti (Convention on Biodiversity)
- Cíl:
  - 1) konzervace biologické rozmanitosti
  - 2) setrvalé využívání jejich složek
  - 3) zajištění spravedlivého podílu na prospěchu z využívání biologické rozmanitosti
- Agenda 21: týká se genových zdrojů rostlin a zvířat pro potřeby zemědělství a výživy, jejich konzervace a setrvalého využívání

Biologická diverzita (Primack et al. 2001)

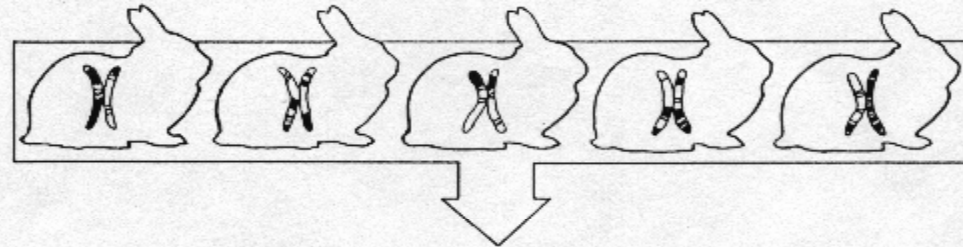
Genetická variabilita

Rozsah druhů v ekosystému

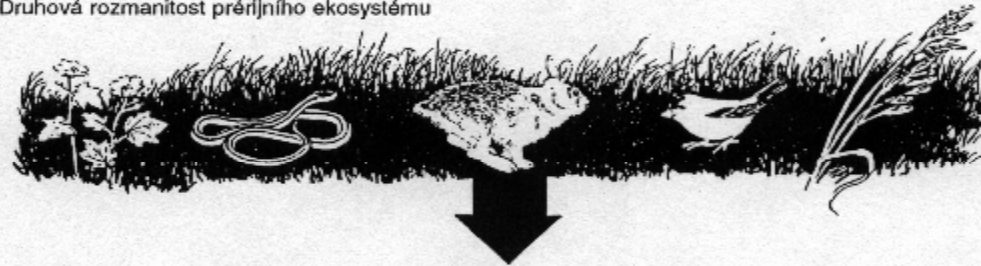
Soubor typů stanovišť a ekosystémových procesů v krajině

Obr. 1.3 Biologická diverzita zahrnuje genetickou diverzitu (genetickou variabilitu, kterou je možné nalézt u každého druhu), druhovou diverzitu (rozsah druhů v daném ekosystému) a diverzitu ekosystémů a společenstev (soubor typů stanovišť a ekosystémových procesů v dané oblasti). (Temple, 1991; kresby Tamara Sayre)

Genetická rozmanitost populace králiků

Druhová rozmanitost prérilního ekosystému

Rozmanitost společenstev a ekosystémů v krajině

Biologická diverzita a její význam

Následky nedostatečné genetické diverzity:

■ **genetická zranitelnost**

neočekávaný problém může způsobit velké ztráty u většiny nebo všech odrůd plodiny

■ **omezení genetického pokroku**

při šlechtění, obtížné dokázat i překonat

■ **genetickou zranitelnost je možné zmenšit:**

– šlechtěním odrůd s větší genetickou diverzitou

– monitorováním chorob, škůdců, stresů

Biologická diverzita a její význam

- 1900 – ochuzování genetické diverzity ZP v důsledku rozvoje moderního šlechtění

- Genetická eroze

= snižování biologické diverzity až na dědičnou úroveň

- *ochuzování genetické diverzity šlechtěním*

Zákazník – preferuje určité odrůdy a formy plodin

Pěstitel – preferuje odrůdy, které efektivně reagují na pěstitelská opatření

- příklady následků omezené genetické diverzity u pěstovaných plodin:

10. stol. – zhroutil civilizace Mayů v Mexiku vlivem monokulturního pěstování kukuřice

1846 – hladomor v Irsku, plíseň bramborová (*Phytophthora infestans*)

Florida (20. léta 19. st.) – pěstování jen několika odrůd citrusů vedlo k rozšíření mutovaného virulentního kmene bakterie *Xanthomonas campestris*

1972 – Ukrajina – pěstování pšenice Bezostaja, vyzimování porostů

~~Kulturní rostliny~~

existují snad

nekulturní rostliny ??

správněji

pěstované rostliny
zemědělské plodiny
plodiny
užitkové rostliny

versus

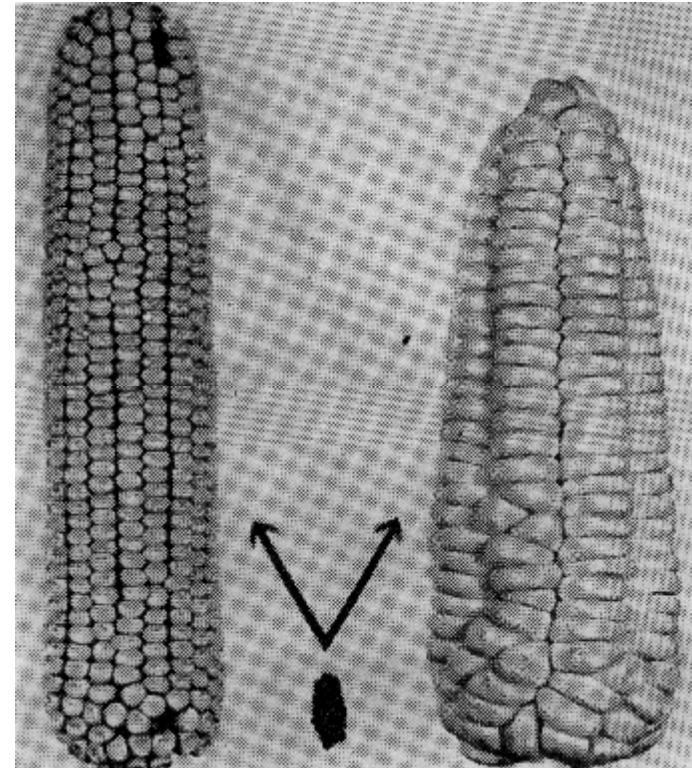
rostliny planě (volně) rostoucí
rostliny plané,
rostliny divoce rostoucí

Užitkové rostliny

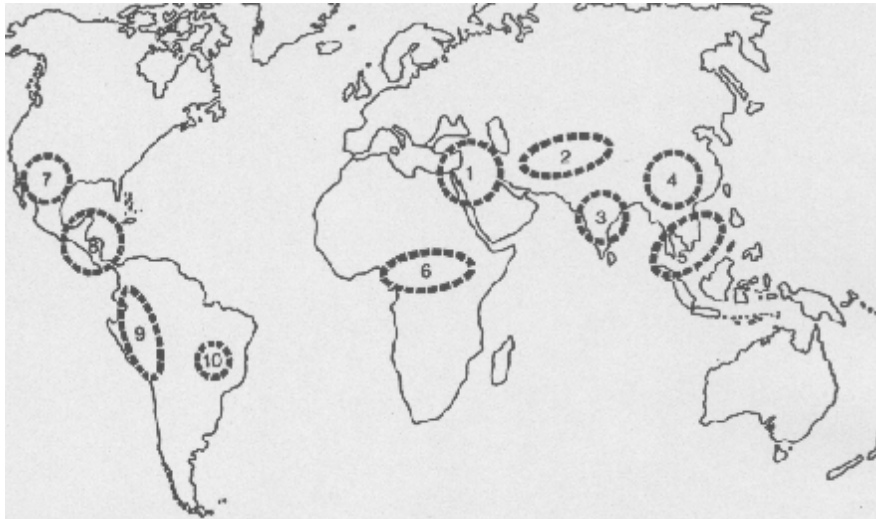
- **základní pojmy** – užitkové rostliny, pěstování, zemědělství
- r. plané, divoké (wild species) x rostliny pěstované, zemědělské, užitkové plodiny (cultivated plants)

- **domestikace**
zdomácnění, z plané rostliny se stává pěstovaná
snižuje se význam přírodního výběru, zvyšuje se přizpůsobení podmínkám vytvářeným člověkem
u zvířat ochočení, opakem je zdivočení, zplanění

- **introdukce**
zavlečení, zavádění druhů nebo odrůd, které nejsou domácího původu do nové oblasti (přemístění)
obohacení sortimentu o nový odrůdový typ (ozimá cibule, ledový salát, tykev cuketa)
aklimatizace

- pěstované rostliny jsou produktem určité kultury a jsou na ní závislé, pěstování a domestikace – nejvýznamnější objev druhu *Homo sapiens*

V období 10. – 3. tisíce let př. Kr. přešel neolitický člověk pěstování rostlin a chovu zvířat

- nejstarší známý nález pěstovaného obilí pochází z vykopávek neolitické osady u Jarmo (Irák)
obilky *Triticum dicoccum* a *Hordeum vulgare* var. *distichon* mají již znaky pěstovaných rostlin
- nejstarší zbytky kulturní kukuřice – jeskyně Bat-cave – Nové Mexiko staré asi 5930 let
- 7000 l. př. Kr. – Jericho – opevněné sídliště, husté osídlení

Oblasti původu a první domestikální oblasti kulturních rostlin

- 1. **Blízký východ:** 7000 př.Kr. – pšenice, ječmen, hrách, čočka
- 2. **Střední východ a centrální Asie:** 4000 př.Kr. – réva vinná, oliva, pohanka, vojtěška, konopí
- 3. **Indie:** 3000 př. Kr. – palma datlová, mango, čajovník, lilek
- 4. **Čína:** 4000 př.Kr. – sója, rýže, čirok
- 5. **Jihových. Asie:** třtina cukrová, rýže, banánovník, citrus, čajovník
- 6. **Afrika:** 2000 př. Kr. – vodní meloun, čirok, skočec
- 7. **Severní Amerika:** 5000 př. Kr. – fazol, tykev, slunečnice, jahodník
- 8. **Střední Amerika:** 6000 př. Kr. – kukuřice, tykev, fazol, rajče, avokádo
- 9. **Andské oblasti Jižní Ameriky:** 2500 př. Kr. – brambor, batáty, podzemnice olejná, fazol
- 10. **Jižní Amerika:** podzemnice olejná, ananas, kakaovník, bavlník, tabák, paprika

Počet užitkových rostlin během posledních dvou století:

18.-19. století	300 druhů
polovina 20.století	1 500 druhů
1959	6 000 druhů
1969	9 000 druhů
1988	13 000 druhů

- z 250 000 popsaných druhů cévnatých rostlin 30 000 lze označit jako jedlé, pouze 7 000 patří mezi plodiny (asi 3%)
- výživou je lidstvo více než z 95% závislé na 30 hlavních plodinách

Hlavní plodiny ve výživě lidstva

Světová produkce hlavních plodin (v miliónech tun) FAO – 2004

- kukuřice - 721
- pšenice - 627
- rýže - 605
- brambory - 328
- sója - 204
- maniok - 202
- batáty - 127
- ječmen - 154
- banány - 71
- čirok - 59

Hlavními plodinami pěstovanými v ČR jsou

- obiloviny – pšenice, ječmen, kukuřice, tritikale, žito, oves
- olejniný – řepka olejka
- okopaniny – brambory
- prádlné rostliny – len
- zelenina – kořenová, plodová, listová
- pícniny – vojtěška, jetelotravní směsky

Rozdělení kulturních rostlin podle podmínek vzniku

- **Primární kulturní rostliny – sběr, sklizeň, výběr**
pšenice, rýže, kukuřice, různé druhy prosa, bavlník
- **Sekundární kulturní rostliny – vývojem a pěstováním primárních rostlin**
- **odvozené od antropochorních rostlin**
Urtica dioica, Chenopodium bonus-henricus, Sambucus nigra, Cannabis sativa, Daucus carota, Papaver somniferum
- **vzniklé z plevelů**
Sinapis arvensis, Bromus arvensis, Agrostemma gihtago, Galium aparine, A. sativa, A. byzantina, bob, čočka, hrách
- **autopolyploidní a allopolyploidní formy – vzniklé v polní kultuře**
slunečnice, jahodník, zahradní jiriny, hexaploidní pšenice, švestka a řepka

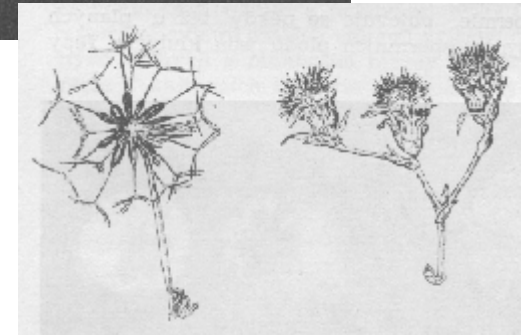
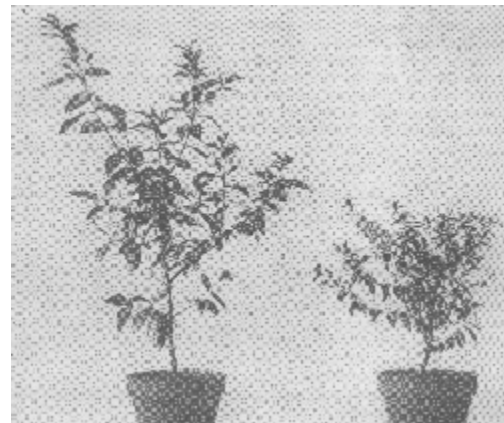
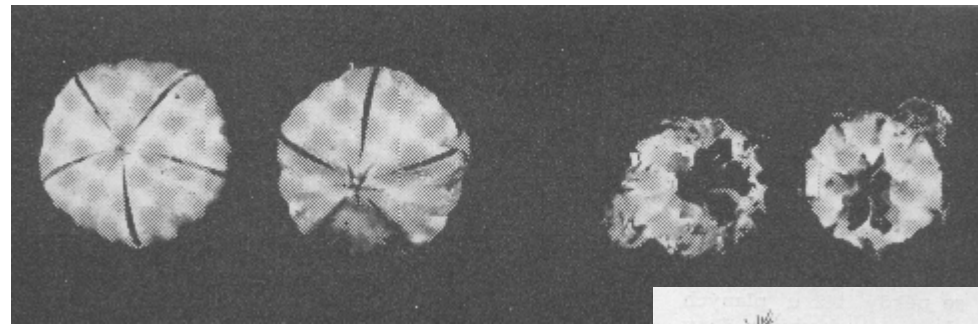
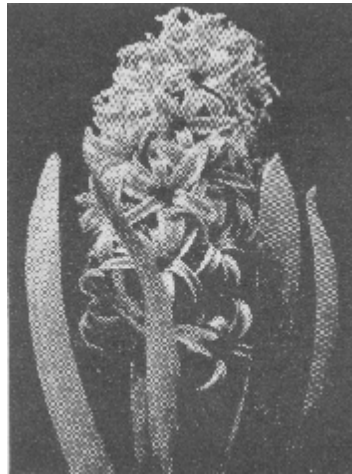
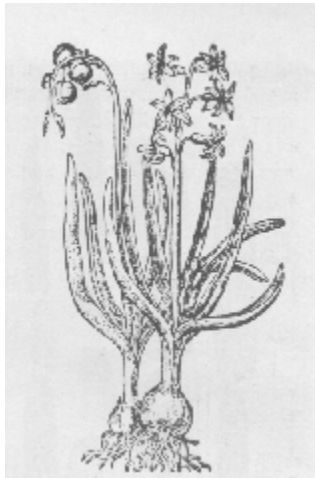
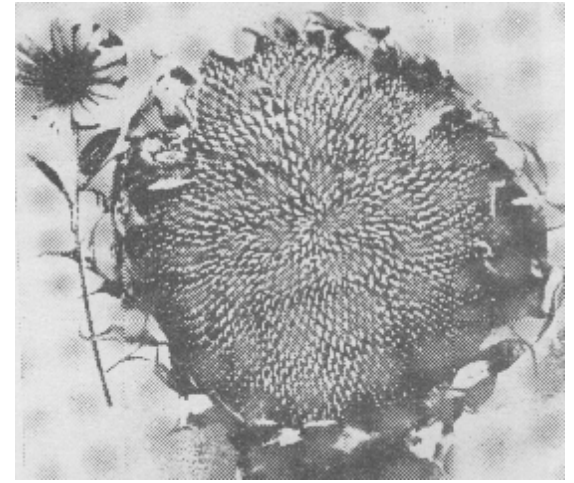
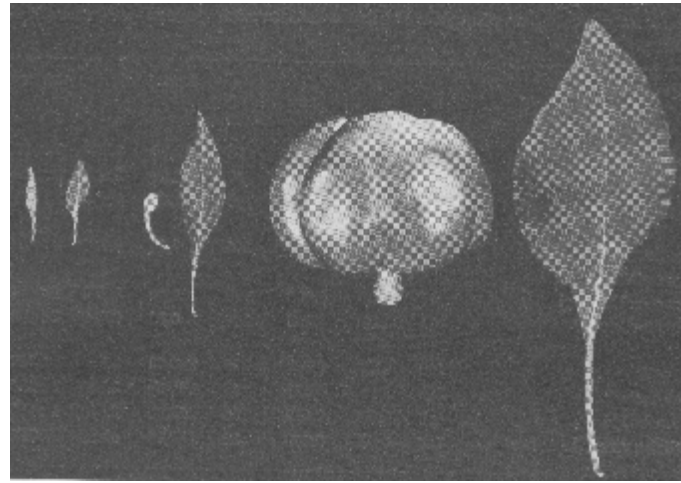
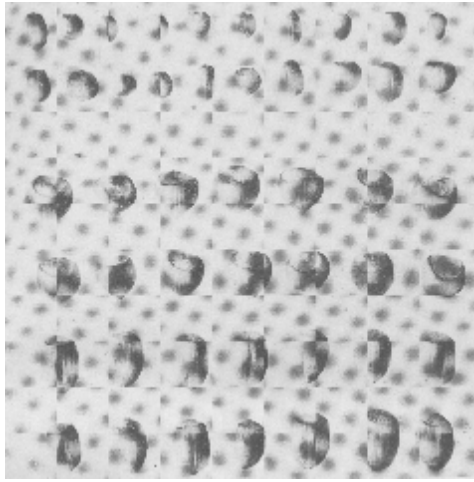
Rozdělení zemědělských plodin

dle charakteru poskytovaných produktů s přihlédnutím ke kultuře
pěstování:

- 1. obilniny
- 2. luskoviny
- 3. olejniny
- 4. přadné rostliny
- 5. okopaniny
- 6. jeteloviny
- 7. trávy
- 8. jednoleté píce
- 9. kořeninové rostliny
- 10. aromatické rostliny
- 11. léčivé rostliny
- 12. okrasné rostliny
- 13. zeleniny
- 14. ovocné rostliny

Atributy zemědělských plodin

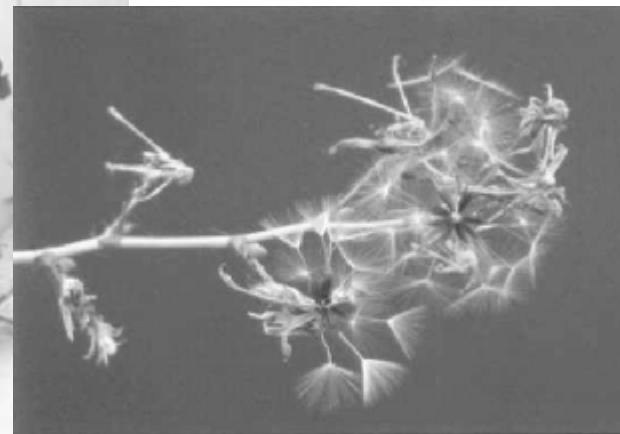
- **výnos**
- **hromadné klíčení semen**
- **gigas charakter (mohutnost)**
- **allometrický růst**
- **zvýšení počtu užitečných orgánů**
- **změna kvality sklizňového produktu**
- **změny chuťových a dietetických vlastností sklízeného produktu**
- **změna reprodukční biologie**
- **zhoršení a ztráta přirozených rozšiřovacích zařízení**
- **ztráta ochranných mechanických zařízení**
- **změna habitu**

L. sativa

L. serriola

Genetické zdroje zemědělských plodin

- polovina 60. let 20. stol.: genetický zdroj (germ pool, germplasm) – je genetický materiál aktuální nebo potenciální hodnoty
- geneticky, geograficky a historicky definovaný nositel určitého genofondu
- soubor všech genů určité položky (vzorku uloženého v genové bance)
- 1936 – J.R. Harlan, Martini – nebezpečí ztráty primitivních forem v důsledku šlechtění a introdukce

- plané druhy (wild species, progenitors)
- krajové odrůdy (landraces)
- současné i minulé šlechtěné odrůdy (cultivars)
- experimentální šlechtitelský materiál

Historie studia a ochrany genofondu kulturních rostlin v našich zemích

- studium genofondu souvisí s počátky šlechtění, shromažďováním a hodnocením krajových a zahraničních odrůd a jejich zaváděním do praxe
- 1867 – započato zkoušení ječmenů na Moravě
- 1872 – šlechtění ječmene v Kvasicích
- 1898 – Tábor – Hospodářská botanická stanice
- Výzkumná stanice chemicko-technologická v Jenči u Prahy
- 1919 – Výzkumné ústavy v Brně a Přerově, jejich kolekce převedeny (1952-53) do specializovaných pracovišť
– Kroměříž, Troubsko, Rožnov

Historie studia a ochrany genofondu kulturních rostlin v našich zemích

- 1951-54 – studium kolekcí VÚRV Praha-Ruzyně a VÚRV Piešťany a další specializované ústavy pod koordinací „Národní rady světových sortimentů kulturních rostlin“ při VÚRV (od r. 1955) – započata centrální výměna vzorků pro všechny řešitele kolekcí, později organizovaný vývoz a dovoz

v současné době pod koordinací „Rady genetických zdrojů rostlin“

- 1990-92 – zabezpečení uchování shromážděných kolekcí GZ a dat na specializovaných pracovištích během jejich privatizace

Historie studia a ochrany genofondu kulturních rostlin v našich zemích

- 1994 – MZe ČR „Národní program konzervace a využití genofondu rostlin“

OFICIÁLNÍ KOORDINACE – GENOVÁ BANKA VÚRV
PRAHA RUZYNĚ

smlouvy s řešitelskými pracovišti

2001 – česká kolekce asi 50 300 genetických zdrojů
klimatizované skladování – 74, 6% generativně
množených odrůd
vegetativní udržování – 17, 3% odrůd

Historie studia a ochrany genofondu kulturních rostlin v Evropě

- 1950 – FAO – první genobanky – nutnost konzervace dosud vytvořených sbírek
- 1956 – EUCARPIA (European Association for Research on Plant Breeding – Section Genetic Resources)
- 1960 – EUCARPIA konference - Genová banka EUCARPIA – systém spolupráce při konzervaci a využívání GZ – budování národních GB (mandát na konzervaci genofondů)
- 1971-90 – spolupráce v rámci RVHP – „Vědecko-technická rada států RVHP pro kolekce planých a kulturních zdrojů rostlin“
9 států (1971) koncem roku 1990 asi 800 tisíc položek včetně duplicit
- 1974 – spolupráce s Mezinárodní radou pro rostlinné genové zdroje (IBPGR – International Board for Plant Genetic Resources, později IPGRI)
- 1980 – ustavení ECP/GR (European Cooperative Programme for Crop Genetic Resources Networks)
- 1983 – Československo – započítí spolupráce s ECP/GR

Historie studia a ochrany genofondu kulturních rostlin v Evropě

- 1983 – resoluce FAO – „International Undertaking on Plant Genetic Resources“ – základ pro mezinárodní spolupráci, konzervaci, dokumentaci, studium a využívání GZ rostlin
  - „genetické zdroje rostlin jsou dědictvím všeho lidstva ... a státy mají povinnost zajistit jejich konzervaci a využívání ku prospěchu současných a budoucích generací“
  - *volný a bezplatný přístup uživatelů GZ ke genofondům ve všech signatářských státech*
  - *využití genofondu omezeno na potřeby výzkumu, šlechtění a vzdělávání (nikoliv přímé komerční využití)*
- 1992 – (UNCED) Convention on Biodiversity – deklaruje národní suverenitu nad GZ, vytvoření principů a nástrojů pro spravedlivé sdílení prospěchu z využívání GZ →
- 2001 – Řím – zasedání komise FAO pro GZ – přijetí *International Treaty on Plant Genetic Resources for Food and Agriculture*
  - *co nejširší přístup ke GZ*
  - *podpora jejich setrvalého využívání*

Historie studia a ochrany genofondu kulturních rostlin v Evropě

- 2005 – konference Sicílie, PGR Forum (European Crop Wild Relative Diversity Assessment and Conservation Forum), projekt EC, Pátý rámcový program pro výzkum
- CWR – Crop Wild Relatives – plané druhů příbuzné druhům pěstovaným
- 21 zemí Evropy včetně partnerů IUCN, IPGRI

vytvoření mezinárodního programu ochrany CWR

vytvoření informačního systému <http://www.cwris.ecpgr.org>

vytvoření databáze CWR, konzervace *ex-situ*

management populací a monitorování CWR *in-situ*

- 1994 – Česká republika přistoupila k Úmluvě, začlenění do právního řádu Sbírkou zákonů č. 134/1999

- ochrana biodiversity *in-situ* (na původních nalezištích)
  - vyžaduje ochranu celého ekosystému – míst přirozeného výskytu a obnovu poškozených oblastí
  - jako zvláštní způsob konzervace *in-situ* je tzv. *on farm* konzervace

- ochrana biodiversity *ex-situ* (mimo místa přirozeného výskytu)
  - banky semen
  - botanické zahrady a arboreta
  - zoologické zahrady a akvária (živočichové)

Ochrana fytogenofondu

**Ochrana
fytogenofondu ex
situ**
(položky
v genofondových kolekcích)

Genetické
banky

Botanické
zahrady a
arboreta

■ pěstované druhy

**Ochrana
fytogenofondu in
situ**

Přírodní
rezervace a
chráněná
naleziště
Chráněné
krajinné celky
a regiony
„On farm“
Parky
Chráněné
stromy

Ochrana fytogenofondu

Instituce zabývající se ochranou fytogenofondu:

Vládní instituce:
výzkumné ústavy,
univerzity,
botanické zahrady a arboreta,
správy rezervací a chráněných území

Nevládní instituce (NGO):
nevládní a nezávislé organizace,
zájmová a občanská sdružení

Nadnárodní instituce:
FAO, IPGRI
mezinárodní systémy genetických bank

úmluvy: CITES (1973), CBC (Convention of Biological Diversity) (1992)

Tradice šlechtění

- šlechtění – zlepšování pěstitelsky, technologicky a spotřebitelsky významných vlastností kulturních rostlin na genetickém základě
- dnes – samostatný vědní obor: řízení vývojového procesu kulturních rostlin
- vychází z proměnlivosti (variability) rostlin
- spojeno s řadou dalších oborů: genetika, cytologie, systematická botanika, anatomie a fyziologie rostlin, ochrana rostlin, ...
- šlechtění s.l.:
  - udržovací šlechtění – udržování významných znaků a vlastností existujících odrůd
  - novošlechtění – tvorba nových odrůd
- odrůda (kultivar) – vzniká záměrnou činností člověka – šlechtěním
  - definice: soubor jedinců uvnitř nejnižšího botanického třídění, definovaný projevem genetických znaků, které si při reprodukci zachovává, a odlišující se alespoň jedním z projevených znaků nebo jejich kombinací od jiných odrůd (DUS)

Tradice šlechtění

- počátky šlechtění souvisí s počátky domestikace rostlin – neolit (mladší doba kamenná) – nezáměrný výběr
- záměrné šlechtění:
- 17.stol. – objev pohlavnosti rostlin – R.J. Camerarius
- 1682 – Grew, Millington – záměrný přenos pylu na bliznu
- T.A. Knight (1759-1838) – zakladatel praktického šlechtění
- L.L. de Vilmorin (1816-1860) – individuální výběr
- Lamark (1744-1828)
- Ch. Darwin (1809-1882) - The variation of plants and animals under domestication
„směsná“ dědičnost, pangeneze, „gemule“ ze všech buněk vstupují do pohlavních buněk rodičů a mísí se v tělech potomků: získané vlastnosti se mohou dědit
- J.G. Mendel (1822-1884) – Versuche über Pflanzenhybriden

J.G. Mendel (1822-1884)

- Mendelovy zákony:

I. Identita reciprokých křížení a stejnorodost generace F1

II. Čistota vloh a štěpení

III. Volná kombinovatelnost vloh

- Křížení uvnitř druhu

- Volba hrachu jako genetického modelu

- „Nápadná pravidelnost, se kterou se stále stejné formy hybridů opakovaly ..., byla podnětem k dalším experimentům, jejichž cílem bylo sledovat vývoj hybridů v potomstvu.“

Gregor Mendel

Tradice šlechtění

- 19. stol. – metodický individuální výběr
- 20. stol. – systematické křížení, nové poznatky o přenosu vloh, vztahu genotypu a fenotypu, mutacích (H. de Vries), o lineárním uspořádání vloh a vazbě vloh (T.G. Morgan), biometrické metody, ...
- rozvoj cytologie, biochemie, fyziologie, molekulární genetiky a genové inženýrství – vznik transgenních odrůd

Efekt nálevky

Genetický základ šlechtění se zužuje

(Šlechtitelé vybírají jen nejúspěšnější genotypy)

Úroveň šlechtitelských technologií

1850

1920

1950

1980

1990

2000

Krajové formy (landraces) +
exotické genotypy

Úspěšná šlechtění
+ dobře adaptované
hlavní (pilotní) odrůdy

DNA fragmenty

jednotlivé geny

Produktivita (výnosnost)

Efekt láhve

Výkonnost moderních odrůd roste
(Farmáři preferují nejúspěšnější odrůdy)

Úroveň šlechtitelských technologií

1850

1920

1950

1980

1990

2000

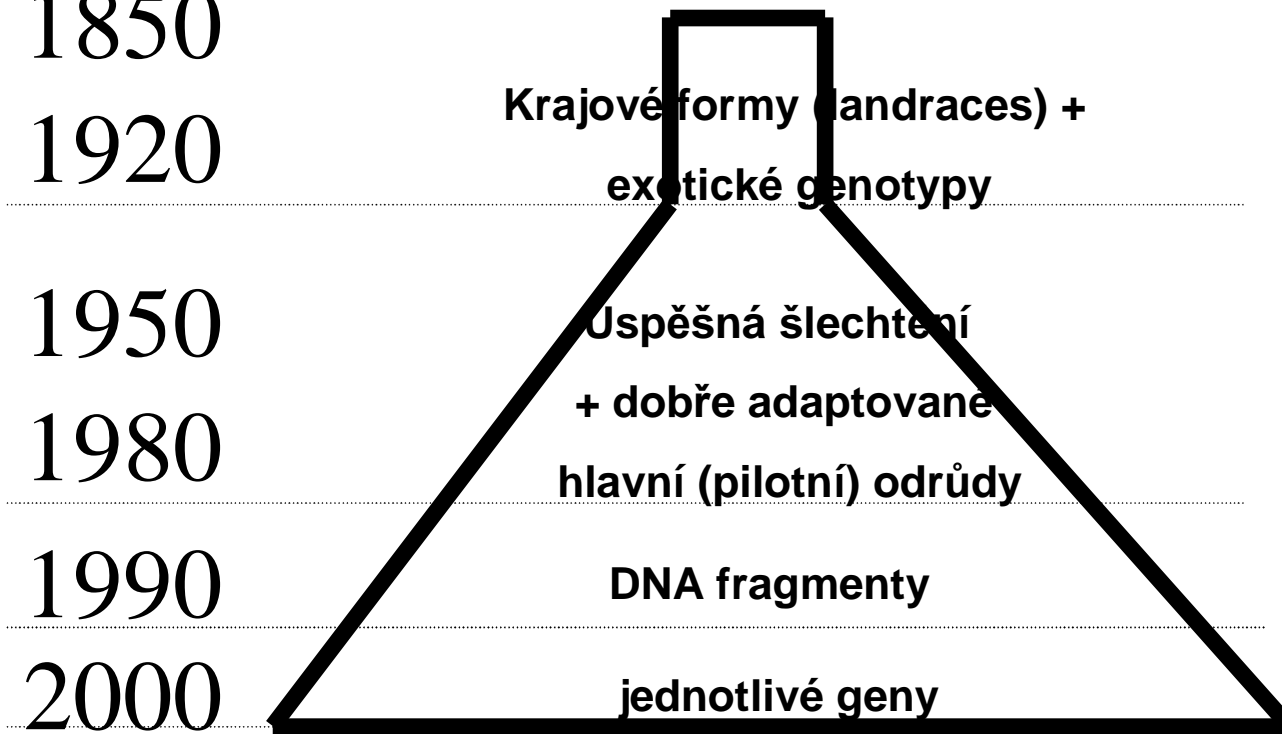
Krajové formy (landraces) +
exotické genotypy

Úspěšná šlechtění
+ dobře adaptované
hlavní (pilotní) odrůdy

DNA fragmenty

jednotlivé geny

Produktivita (výnosnost)

Taxonomické jednotky a nomenklatura

- čeleď (familia)
  - rod (genus)
  - druh (species)
    - vnitrodruhové taxony
  - poddruh (subspecies)
  - odrůda (varietas)
  - forma (forma)
-
- základní jednotka botanického třídění je druh
  - pojem odrůda a kultivar se považují za rovnocenné
  - Jensen (1988) – kandivar – pro novošlechtění určená k registraci

Vybrané šlechtitelské pojmy

■ ekotyp

vnitrodruhová populace s dědičnými rysy, která je adaptována na specifické prostředí, např. krajové odrůdy

■ kmen

bezprostřední potomstvo jedné rostliny nebo klonu vzniklé generativně bez ohledu na samosprášení nebo cizosprášení (vybraný jedinec = kmenová matka)

■ rodina

potomstvo kmene vzniklé cizosprášením (cibule, zelí, okurky)

■ rod

potomstvo rodiny vzniklé cizosprášením

Vybrané šlechtitelské pojmy

■ heteróze

nápadné zvýšení zdatnosti a životaschopnosti a rychlejší vývoj objevující se u některých rostlinných a živočišných kříženců v F_1 generaci

1765 – J.G. Koelreuter

■ inbreeding (inzucht)

reprodukce potomků blízkým příbuzenským křížením, nejvyšším stupněm je autogamie, záměrně: šlechtění cizosprašných rostlin – inbrední linie

■ *heterózní efekt x inzuchtová deprese*

Šlechtitelské metody

- výběr
- křížení – spojení žádaných znaků vybraného rodičovského páru a jejich ustálení v dalších generacích
vzdálená hybridizace (mezidruhová, mezirodová)
- mutační šlechtění – indukce mutací fyzikálně nebo chemicky
- polyploidizace – zmnožení diploidní chromozomové sady pomocí chemických činidel
- metody *in vitro* – mikropropagace, kultivace embryí, fúze protoplastů, ...
- genové manipulace – tolerance k herbicidům, rezistence k virům, produkce endotoxinů v rostlinách, ...

š.m. je i klonování (řízkování, roubování, očkování, dělení trsů, kořenů, cibulí, ...)

Výběr (selekce)

- z hlediska výběru jedinců:
  - pozitivní
  - negativní
- dle techniky šlechtění:
  - individuální
  - hromadný
- dle doby trvání:
  - jednorázový
  - vícerázový
  - soustavný
- základem individuálního výběru *u samosprašných rostlin* je samostatné množení potomstev vybraných jedinců – *kmenových matek*
- potomstva (kmeny) se pěstují ve školkách a hodnotí se vzhledem ke standardní odrůdě
- *u cizosprašných rostlin* v závislosti na způsobu opylování:
  - a) individuální výběr bez řízeného opylování
  - b) s řízeným opylováním

Udržovací šlechtění

- uchování výkonnosti, hospodářských znaků a vlastností odrůdy
- produkce elitního osiva a sadby pro další množení, prodej a vývoz

- hlavní metodou je výběr se zkoušením potomstev
- zásadní význam pro metodu udržovacího šlechtění má způsob rozmnožování daného druhu

pojmy: *elita*, *superelita* – název pro osivo a sadbu (konečný produkt udržovacího šlechtění), vyrobený šlechtitelem a určený pro množení odrůdy

Novošlechtění

- tvorba výchozího materiálu
- volba šlechtitelské metody
- zkoušení a hodnocení nových odrůd

- *někdy i označení nové odrůdy*

- obecným cílem je zvýšení výnosnosti, výtěžnosti a kvality

- ovoce a zelenina – pestrost a doba nabídky

- ideotyp – stanovený šlechtitelský cíl pro určitou kulturní rostlinu a pro určitý způsob jejího využití

Reprodukce rostlin

- vegetativní

- generativní

  - autogamie – gamety pocházejí z jednoho jedince

  - allogamie – gamety pocházejí z odlišných jedinců

- domestikace vedla ke změně generativní biologie plodin

	samosprašné	cizosprašné	částečně cizosprašné
přirozené populace	20%	71%	9%
plodiny	45%	28%	27%

Reprodukční systémy u vybraných plodin

Table 2.6 Breeding system of selected crop plants

<i>Predominantly selfers</i>	<i>Predominantly outcrossers</i>	<i>Obligatory outcrossers</i>
apricot	alfalfa	almond ^s
barley	avocado	apple ^s (most cultivars)
chickpea	beet	asparagus ^d
citrus	broad bean	cabbages ^s
coffee	carrot	cocoa ^s
common bean	cashew	cherry ^s
cotton	cucumber	clover ^s
cowpea	fig	date palm ^d
eggplant	guava	hemp ^d
finger millet	maize	grapes ^d (in the wild)
flax	mango	papaya ^d
groundnut	melon	pistachio ^d
lentil	olive	pear ^s (most cultivars)
lettuce	onion	European plum ^s (most cultivars)
lima bean	pearl millet	radish ^s
mungbean	pecan	rape ^s
oats	persimmon	rye ^s
pea	pigeon pea	strawberry ^d
peach	sorghum	sunflower ^s
pepper	walnut	turnip ^s
rice	watermelon	
safflower		
sesame		
tomato		
wheat		

s = self-incompatible, d = dioecious

příklady:

- **výrazně samosprašné:**
pšenice, ječmen, oves, hrách, fazol, len, tabák, rajče
- **cizosprašné:**
kukuřice, vojtěška, žito, řepa, jetel, chmel, jabloň, hrušeň, mrkev, ořešák
- **snížení možnosti samosprašení:**
protandrie a proterogynie
heterostylie
inkompatibilita

Odrůda a její atributy

- odrůda

soubor pěstovaných rostlin vyznačujících se určitými biologickými (morfologickými, fyziologickými, chemickými) a hospodářskými vlastnostmi a znaky, které jsou pro ni typické a které si zachovává při rozmnožování

- odrůda se podílí na celkovém vzestupu výnosu až 40%

- každá odrůda před registrací musí být:

odlišitelná

uniformní

stálá

musí mít hospodářskou hodnotu

■ **dělení odrůd dle historického původu:**

krajové – výchozí šlechtitelský materiál (hanácké ječmeny, chmel)

šlechtěné – výsledkem cílevědomé práce šlechtitelů za použití šlechtitelských metod

■ **dle genetické struktury a její reprodukce:**

odrůdy-klony

odrůdy-linie

odrůdy-kříženci

odrůdy-populace

Odrůda a její typy

■ odrůdy-klony

u vegetativně množených rostlin tj. hlízami, cibulemi, řízkováním postrádají vnitroodrůdovou genetickou variabilitu sestávají z jednoho nebo několika podobných klonů

klon – soubor jedinců stejného genotypu, který vznikl jako vegetativní potomstvo jedné rostliny

■ odrůdy-linie

u samosprašných rostlin

skupina rostlin stejného genetického původu

pokud jde o potomstvo 1 rostliny – jednoliniová odrůda, potomci více sesterských rostlin – víceliniová – rostliny geneticky identické, liší se např. různými geny rezistence

linie – potomstvo jedné rostliny vzniklé opakovaným samoopylením, je homozygotní a homogenní

Odrůda a její typy

■ odrůdy-kříženci

u samosprašných i cizosprašných rostlin

sestavají z F_1 generace po řízeném křížení z chráněných linií, vzniklých opakovaným samosprášením

F_1 hybridy založení na heterozním efektu

u nás nejsou registrováni F_2 hybridy, v zahraničí výjimečně

■ odrůdy-populace

u cizosprašných rostlin

sestavají z více rodin – nevyrovnané

populace – soubor taxonomicky shodných, ale geneticky různě založených jedinců, soubory fenotypů téhož nebo blízce si podobných genotypů

rodina – následné generace u cizosprašných rostlin

Semenářská legislativa

- 1877 – Ústav pro zkoumání semen při České zemědělské radě v Praze
- 1921 – Zákon č. 128/1921 Sb. „O uznávání původnosti odrůd, uznávání osiva a sadby a zkoumání odrůd kulturních rostlin“
- 1924 – Mezinárodní sdružení semenářské kontroly (ISTA) – Československo zakládající člen
- 1964 – Zákon č. 61/1964 Sb. „O rozvoji rostlinné výroby“

1951 – Ústřední kontrolní a zkušební ústav zemědělský se sídlem v Brně (ÚKZÚZ) – zřízen Ministerstvem zemědělství a výživy ČR

Odbor odrůdového zkušebnictví

- zkouší vyšlechtěné odrůdy ve státních odrůdových zkouškách (3 roky)
- registrované odrůdy jsou uvedeny ve Státní odrůdové knize České republiky

ÚSTŘEDNÍ KONTROLNÍ A ZKUŠEBNÍ ÚSTAV ZEMĚDĚLSKÝ
ODBOR ODRŮDOVÉHO ZKUŠEBNICTVÍ

SEZNAM ODRŮD

zapsaných ve Státní odrůdové knize
České republiky
k 1.8.2003

2003

ÚSTŘEDNÍ KONTROLNÍ A ZKUŠEBNÍ ÚSTAV ZEMĚDĚLSKÝ • ODBOR ODRŮDOVÉHO ZKUŠEBNICTVÍ

přehledy odrůd 2003

obilniny

Současná legislativa

- **ÚKZÚZ – instituce zodpovědná za registraci odrůd a uznávání osiva a sadby**
- **Zákon 219/2003 Sb. "O uvádění do oběhu osiva a sadby pěstovaných rostlin„
ochrana spotřebitele
částečně kompatibilní s právními předpisy EU
zabezpečuje legislativu a mezinárodní obchod s osivem a sadbou**

Kontrola odrůdové identity

■ Registrace

- odlišnost, stálost, uniformita, hospodářská hodnota (výjimka zeleniny, ovocné a okrasné druhy, léčivé rostliny, trávy)
- doba trvání registrace (10 let, réva vinná 20 let)
- ÚKZÚZ – Státní odrůdová kniha
- pro pěstitele přehledy odrůd hlavních plodin MZe – Seznam doporučených odrůd (asi 23 druhů plodin – pšenice, ječmen, žito, oves, kukuřice, hrách, fazol, třešeň, meruňka, cibule, mrkev, zelí, ...)

■ Právní ochrana

Zákon č. 408/2000 Sb „O ochraně práv k novým odrůdám rostlin“ – právní ochrana trvá 25-30 let

Rozmnožovací materiál

osivo a sadba určená k výsevu, hlízy, oddenky, cibule a jiné části rostlin sloužící k rozmnožování, včetně výpěstků získaných z tkáňových a buněčných kultur

■ Rozmnožovací materiál předstupňů

se získává ze šlechtitelského materiálu a zahrnuje předstupně množení označované jako SE 1 až SE 3. Pokud se s tímto materiálem neobchoduje a nevyrábí se z něj materiál určený do oběhu, nepodléhá uznávacímu řízení

■ Základní rozmnožovací materiál

se vyrábí ze šlechtitelského materiálu nebo z předstupňů, slouží k produkci certifikovaného materiálu. Obvykle podléhá uznávacímu řízení

■ Certifikovaný rozmnožovací materiál

je produkován z uznaného osiva základního materiálu nebo z předstupňů, podléhá uznávacímu řízení, u většiny druhů může být jednou přiset (C1 a C2), používá se pro běžnou produkci

Rozmnožovací materiál

■ Standardní rozmnožovací materiál

u registrovaných odrůd zelenin, nepodléhá uznávacímu řízení, musí splňovat kvalitativní kritéria daná vyhláškou.

■ Obchodní rozmnožovací materiál

u druhů uvedených v seznamu, musí splňovat kritéria pro standardní materiál, s výjimkou odrůdové čistoty a odrůdové pravosti, může se uvádět do oběhu pouze s povolením ministerstva zemědělství (v případě nedostatku certifikovaného osiva).

■ Směsi

určené pro zemědělskou výrobu (luskovino-obilné směsi, jetelotravní směsi) mohou obsahovat jen uznané osivo registrovaných odrůd

Kategorie rozmnožovacího materiálu a barevné odlišení návěsek

Kategorie rozmnožovacího materiálu	Symbol	Podléhá uznávání	Barva návěsky	Použití osiva
Šlechtitelský materiál	BS	ne		množení
- předstupně (Superelita)	SE1			
	SE2	ne (ano, je-li uváděn do oběhu)	bílá s fialovým pruhem po diagonále šíře 5mm	množení
- základní	SE3			
(Elita)	E	ano	bílá	množení
Certifikovaný	C1	ano	modrá	(množení) pěstování
	C2	ano	červená	
Standardní	S	ne	tmavě žlutá	pěstování
Obchodní	O	ne	hnědá	pěstování
Směsi (druhové a odrůdové)		komponenty ano	zelená	pěstování

Uznávací řízení

- podání žádosti o uznání porostu
- přehlídka porostu a vystavení osvědčení o přehlídce
- vydání rozhodnutí o uznání porostu
- podání žádosti o uznání rozmnožovacího materiálu
- odběr úředního vzorku osiva či sadby
- zaslání odebraného vzorku
- laboratorní a další předepsané zkoušky
- vystavení rozhodnutí o uznání rozmnožovacího materiálu

Ústřední kontrolní a zkušební ústav zemědělský
Certifikovaná sadba

Druh:	Brambory
Odrůda:	KARIN
Stupeň:	C2
Číslo partie:	0077-59616/02
Třídění v mm:	35-55 mm
Hmotnost:	50 kg
Měsíc a rok plombování:	2/2003
Mořeno:	-----
Přípravek:	-----

Číslo návěsky: 2 0413023

Dodavatel (výrobce): ZOD Kámen okr. Havl. Brod
tel. 569 458 506
Ostatní údaje: CZ - Rostlinolekařský pas

U uznaného osiva a sadby musí být obal ze zákona opatřen návěskou s předepsanými údaji